

DE LA PĂGÂNISM LA CREȘTINISM ÎN ANTICHITATEA TÂRZIE

Autor: Diana-Elena Moldoveanu | 14 iunie 2023

Apărută în 1978 sub numele de *The Making of Late Antiquity*, și tradusă la editura Humanitas în 2022, *Geneza Antichității Târzii* explorează fascinantele mutații ale imaginarului sacru petrecute între secolele II-IV în Imperiul Roman. Pentru pasionații de istorie antică, Peter Brown propune o analiză a evoluției societății romane târzii prin prisma redefinirii termenilor a ceea ce el numește „dezbaterea despre sacru”; pentru diletanți, numeroasele detalii istorice și filologice adaugă un efort suplimentar pentru a înțelege teza propusă de autor. Dacă cititorul neînțiat se va încumeta în efortul de a parcurge cartea lui Brown, o familiarizare prealabilă cu epoca abordată ar fi recomandată.

Pentru cititorul secolului XXI, cartea lui Brown dezvăluie mecanismele subtile ale schimbării unui *ethos* comunitar într-un moment de răscruce istorică, în care modificarea unei singure variabile din structura societății Imperiale – cea religioasă – duce la adoptarea decisivă a unei paradigme noi de conceptualizare a ordinii socio-politice. Nu ar fi deplasat să afirmăm că timpurile noastre se află, și ele, la o astfel de răspântie, fremătând sub șocul unor inovații tehnologice fără precedent, care, în consecințele lor finale, chestionează, la fel ca răspândirea creștinismului în Antichitatea Târzie, concepțiile existente despre natura realității ultime, pe care se fundamentează, în cele din urmă, un simț al ordinii lumii înconjurătoare.

Caracterizată de ample schimbări în plan economic, social, politic și, nu în cele din urmă, religios, Antichitatea Târzie reprezintă, în viziunea lui Brown, momentul de tranziție între epoca clasică și începuturile Evului Mediu. Dar ce schimbări a adus, mai precis, această perioadă la care autorul face referire? În țesătura evenimentelor istorice, se întrezărește o preocupare recurentă față de o serie de evoluții ce aveau să fie definatorii pentru bazinul Mării Mediterane, iar mai apoi pentru întreaga Europă: tranziția de la păgânism la creștinism.

Autorul nu aderă la ipotezele istorice *mainstream* – ce încearcă să pună triumful creștinismului pe seama instabilității și crizei din Imperiul Roman Târziu – , ci se

pronunță mai degrabă în favoarea unor factori endogeni, de natură socială, culturală și religioasă, care joacă un rol decisiv în transformarea societății romane. Din categoria ipotezelor *mainstream*, cea mai populară îi aparține lui Edward Gibbon, care, în *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* (1776-1779), pune destrămarea Imperiului pe seama răspândirii creștinismului, petrecute pe fondul slăbirii puterii militare și al accentuării invaziilor barbare. Nimic din toate acestea nu este mai străin de interpretarea pe care Brown o propune. Dacă păgânismul și creștinismul coexistau înainte de secolul III, o reconfigurare a elementelor religioase din spațiul Mării Mediterane are loc începând cu Epoca Antoninilor (138-192 d. Hr), în timpul căreia au loc schimbări importante în structura socială a Imperiului: competiția între familiile aristocratice se întetește, iar obținerea unor poziții importante la curtea împăratului eclipsează preocuparea pentru comunitățile locale. Acest factor, susține Brown, bulversează modul de raportare al comunităților la sacru, odinioară componenta cheie în păstrarea coeziunii sociale și în minimizarea percepției asupra inegalităților crescânde din Imperiu.

Ca urmare a acestor evenimente, diferențele în modul de structurare ale păgânismului și creștinismului capătă contur în scrierile autorilor păgâni și creștini, preocupați să înțeleagă și să găsească sursele și locul pe care îl ocupă puterea divină sau supranaturală în societatea romană. Romanitatea păgână era un spațiu puternic infuzat de prezența divinităților, iar contactul cu acestea era unul „democratic”, dacă prin „democratic” înțelegem accesibil tuturor. Fiecare individ, indiferent de poziția lui socială, putea intra în comuniune cu zeii, fie prin intermediul oracolelor, fie chiar, în mod direct, prin intermediul viselor. Accesul la puterea cerească se afla, deci, la îndemâna oricui și toată lumea era capabilă să distingă dacă aceasta era utilizată în scopuri benefice sau malefice față de comunitatea în care trăia. Prin urmare, activitățile religioase erau strict încadrate de impacul lor social: cineva care folosea puterea cerească în interes propriu risca să perturbe echilibrul comunității, fapt care a condus la o dezvoltare organică a unui mecanism de *checks-and-balances*, născut chiar în sânul comunității.

De cealaltă parte, creștinismul aducea cu sine exact opusul practicii religioase romane, puterea cerească fiind rezervată doar unui grup de aleși care se autoproclamasera „prietenii lui Dumnezeu”. Dacă deplasarea *locus*-ului puterii divine dinspre sfera socială către niște agenți spirituali, reprezentanți ai divinității pe pământ, a avut loc, atunci schimbarea nu poate fi nici arbitrară, nici irațională, argumentează Brown, ci a survenit ca răspuns funcțional în contextul destrămării unei ordini sociale caracterizate de echilibru în relațiile umane. Într-un context în care ambițiile personale deveneau din ce în ce mai distrugătoare, creștinismul s-a dezvoltat ca alternativă la ineficiența păgânismului de a mai constitui un mecanism de reglementare a competiției între elitele Imperiului. Profesând moartea socială și dezangajarea din sfera politică, creștinismul s-a delimitat de curentele dominante ale epocii, oferind garanția că nu urmărirea îndeplinirea

unor scopuri proprii. Viețile martirilor, sfinților și dezvoltarea monahismului au contribuit semnificativ la validarea acestei alternative, ceea ce a determinat, în timp, acceptarea unei noi structuri de raportare la sacru, concretizată prin emergența instituției Bisericii.

În lumina acestor explicații, teza lui Gibbon nu se confirmă, imaginea propusă de Brown oferind o perspectivă mult mai nuanțată asupra Antichității Târzii. Cu toate acestea, deși autorul se ferește să atribuie o sigură cauză schimbărilor apărute în societatea romană, argumentul de istorie socială pe care îl aduce este strecurat între densele incursiuni în imaginarul păgân, iar pe cât de clară este demarcarea față de pozițiile *mainstream*, pe atât de neclară este afirmarea pozitivă a unei ipoteze din partea sa. Mai mult decât atât, pare că Brown nu reușește să se delimiteze atât de bine de argumentul decadentei și degenerării Imperiului Roman, pe care îl respinge încă din primul capitol al cărții. În cele din urmă, destrămarea ordinii sociale bazate pe religia civică, garant al coeziunii sociale, nu este oare rezultatul decăderii morale a aristocrației imperiale, care, în lupta pentru obținerea unor poziții sociale privilegiate, este incapabilă să își mai îndeplinească obligațiile față de micile comunități? Însă nu aș vrea să fac o nedreptate autorului: studiul său rămâne unul valoros în literatura de specialitate, iar ambiguitatea se datorează tocmai acestui fapt: conținutul cărții este destinat unui public eminent format din studenți, cartea fiind concepută pe baza unor conferințe ținute la Universitatea Harvard în 1976. De aici, și caracterul mai pronunțat de lucrare de cercetare ce scoate volumul din spațiul literaturii de vulgarizare atât de primate astăzi.

Imagine: John William Waterhouse - „The Favourites of the Emperor Honorius” (1883); Sursa: Wikimedia Commons